

ВІДГУК

офіційного опонента, доктора психологічних наук, професора
Кузнєцова Марата Амiровича на дисертаційну роботу
Казакової Єлизавети Сергiївни «**Трансформація ціннісно-смиислової сфери
особистості під впливом пролонгованої вітальної загрози COVID – 19**» подану
на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 –
«Психологія»

Актуальність роботи. Нещодавно ми всі на власному досвіді переконалися, що життя в умовах пандемії COVID-19 є незвичайним. Воно було просякнуте тривогою та занепокоєнням за себе, за своїх рідних та близьких. Саме в цей час ми починаємо розуміти істинний і глибший зміст крилатих слів стародавніх мудреців. Наприклад, слова філософа-стоїка Марка Аврелія: «Кожен коштує стільки, скільки коштує те, про що він клопочеться». Справа в тому, що саме під час пандемії багато людей виявили у собі особливу суб'єктивну реальність – свої власні цінності та смисли.

Трансформація наших цінностей та смислів під час пандемії COVID-19 стала нашою екзистенційною відповіддю на цей важкий життєвий виклик. Саме ця трансформація ціннісно-смиислової сфери в пролонгованій, невизначеній, незрозумілій ситуації, що містить вітальну загрозу, і стала предметом дослідження в дисертації Єлизавети Сергiївни Казакової.

В актуальності цієї дисертації (і соціальної та наукової) сумніватися не доводиться. Ми знаходимося в очікуванні нової пандемії (або нової хвилі старої пандемії). Пандемічний досвід переживання попередньої хвилі COVID-19, досвід трансформації ціннісно-смиислової сфери, перетворюється на умову подолання майбутньої проблеми. А в умовах війни такий досвід стає фактором виживання, стійкості, і навіть перемоги. Адже війна – це теж свого роду пандемія, тільки значно страшніша і масштабніша.

Отже, актуальність теми дисертаційного дослідження обґрунтовано дисертантом у достатній мірі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи Національного університету цивільного захисту України у межах науково-дослідної роботи «Психологія професійного здоров'я працівників сектору безпеки та оборони України» (№ ДР 0120U000003) та пов'язане з реалізацією Постанови КМУ від 11 березня 2020 р. № 211 Київ «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» та Наказу Міністерства охорони здоров'я України від 20.04.2021 № 771 «Протокол надання реабілітаційної допомоги пацієнтам з коронавірусною хворобою (COVID-19) та реконвалесцентам». Тема

дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного університету цивільного захисту України (протокол №2 від 31.10.2019 року). Скорегована та затверджена Вченою радою Національного університету цивільного захисту України (протокол №11 від 28.07.2023 року).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному вивченні особливостей трансформаційних змін ціннісно-сміслової сфери особистості під впливом вітальної загрози, спричиненою пандемією COVID-19.

Наукова новизна отриманих результатів.

Вперше:

- вивчено динаміку ціннісно-сміслової сфери особистості з різним ставленням до пандемії COVID-19;
- проаналізовано сутність трансформаційних змін у ціннісній та сенсожиттєвій сфері особистості до та після захворювання на COVID-19;
- розроблено психологічні профілі осіб із різним типом переживання пандемії COVID-19.

Уточнено та доповнено перелік соціально-демографічних детермінант, що обумовлюють трансформаційні зміни у межах ціннісно-сміслової сфери особистості.

Дістали подальшого розвитку уявлення про сутність та ознаки трансформаційних процесів у ціннісно-смісловій сфері особистості, яка переживає пролонговану загрозу власному життю та здоров'ю.

Структура і обсяг дисертації. Дисертаційна робота загальним об'ємом 281 стор., складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел зі 157 найменувань і 7 додатків, містить 24 рисунки та 62 таблиці.

Аналіз змісту дисертаційної роботи

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету та завдання, визначено об'єкт, предмет та методи дослідження, сформульовано наукову новизну і практичне значення одержаних у роботі результатів. Визначений особистий внесок автора у роботах, які опубліковані у співавторстві; також надано інформацію про апробацію роботи та публікації за темою дисертації.

У першому розділі відображено результати теоретичного аналізу великої кількості філософських, соціологічних та психологічних першоджерел з проблеми. Охарактеризовано основні підходи до розуміння цінностей, ціннісних орієнтацій та ціннісно-сміслової сфери особистості. Синтезуючи та критично переосмислюючи наукові розробки зарубіжних та вітчизняних учених, дисертантка чітко сформулювала основні компоненти категоріального апарату дослідження.

Вона побудувала теоретичну модель ціннісно-смиислової сфери особистості, на яку спирається у своєму емпіричному дослідженні. Проаналізовано види цінностей, функції ціннісно-смиислової сфери особистості. Докладно розглядаються динамічні та трансформаційні процеси у системі цінностей людини. Описуючи детермінанти трансформації системи цінностей, авторка розкриває сутність понять життєвої кризи, вітальної та екзистенційної загрози, пролонгованої вітальної загрози.

У *другому розділі* дисертації описано етапи проведення дослідження. Надано вичерпну характеристику вибірки досліджуваних. Описано методи та методика дослідження. Теоретично обґрунтовано припущення про те, що пандемія COVID-19 містить у собі пролонговану вітальну загрозу і переживається людьми як криза, яка може спричинити трансформації в ціннісно-смисловій сфері особистості.

Ця гіпотеза переконливо емпірично доведено у *третьому розділі*. У дослідженні брала участь репрезентативна група досліджуваних (142 особи), до якої увійшли три вікові групи. Як основна незалежна змінна виступила ступінь тяжкості, з якою досліджувані перенесли пандемію. Додатковими незалежними змінними були демографічні характеристики (вік та стать), а також досвід хвороби. Використані надійні, валідні та стандартизовані методики, які добре зарекомендували себе у світовій науково-дослідній практиці.

Трансформація ціннісної системи відбувається у часі. Об'єктивний хронотоп, а також перебіг психологічного часу не просто створюють контекст усіх дослідницьких процедур у цій дисертації. Вони спеціально реєструвалися. Є.С. Казакова успішно реалізувала експериментальний план, який включав триразові лонгітюдні зрізи стану ціннісної сфери.

Можна з упевненістю констатувати, що основна мета емпіричної частини дослідження (відобразити динаміку ціннісно-смиислової сфери, виявити закономірності трансформації цінностей та їх взаємозв'язків у системі) було досягнуто. Дисертантка виявила дбайливе ставлення до кожного емпіричного результату. Вона продемонструвала високу культуру наукового обговорення, інтерпретації та узагальнення отриманих даних. Було сформульовано трансформаційні закономірності, які, напевно, зацікавлять наукову психологічну спільноту.

У *четвертому розділі* дисертантка повідомляє про відкриті нею закономірності динаміки копінг-стратегій, які досліджувані використовували для подолання вітальної загрози протягом двох років епідемії. Відображено динаміку показників толерантності до невизначеності та тимчасової перспективи за цей же період життя. Загалом встановлено три основні варіанти динаміки показників: 1) неухильне зниження показників з тією чи іншою швидкістю від початку пандемії до її кінця, 2) неухильне підвищення і 3) нелінійна динаміка у формі латинської літери U.

На основі отриманих даних Єлизавета Сергіївна побудувала ціннісні профілі особистості в умовах реальної загрози вітальної пандемії COVID-19. Вони можуть бути корисними для консультуючих психологів-практиків. Так само корисними будуть і практичні рекомендації автора, які містяться в цьому ж розділі. Однак, їх ефективність бажано перевірити в майбутньому за допомогою формувальних експериментів.

Загальні висновки відображають перебіг дослідження та відповідають поставленим завданням. Вони досить повно відображають наукові досягнення дисертантки.

На основі аналізу змісту дисертації можна зробити висновок про коректність та обґрунтованість поставлених завдань. Ці завдання впливають із сучасного стану наукової психологічної проблеми трансформації ціннісно-сміслової сфери особистості в умовах переживання пролонгованої вітальної загрози.

Рівень новизни результатів дисертаційної роботи. Результати є новими. Це підтверджується аналізом наукової літератури, обґрунтуванням об'єкта та предмета досліджень, новаторською постановкою завдань, підходом до їх вирішення у реальному емпіричному дослідженні. Психологічний стан людей за умов пролонгованої вітальної загрози по-новому трактується з погляду трансформаційних змін у ціннісно-сміслової сфері особистості.

Практичне значення одержаних результатів. Отримані в дисертації дані можна використовувати для вдосконалення психологічного супроводу людей, які постраждали у надзвичайних ситуаціях, які містять пролонговану вітальну загрозу здоров'ю та життю. Розроблені автором психологічні профілі реагування на вітальну загрозу можна використовувати у консультативній роботі практичного психолога.

Особистий внесок здобувача. Наведені в роботі наукові матеріали та дані є самостійним внеском автора у вирішенні досліджуваної проблеми. Дисертантом самостійно проведено теоретичний аналіз проблеми дослідження, підібрано методи вивчення поставленої проблеми, виконано всі емпіричні дослідження, зроблено порівняльний кількісний та якісний аналіз отриманих результатів. У друкованих працях дисертанта висвітлено результати проведеного емпіричного дослідження, його аналіз та практичні рекомендації.

Повнота публікацій. За матеріалами дисертаційної роботи опубліковано 12 наукових робіт, із них 5 статей опубліковано у наукових фахових виданнях із психологічних наук, що входять до міжнародних науко метричних баз Index Copernicus, Academic Research Index – Research Bib, Ulrich's Periodicals Directory, Root Indexing, Ulrich Web, Cite Facto тощо; 7 тез доповідей на конференціях.

Оформлення дисертації. За структурою, мовою та стилем викладення відповідає вимогам до оформлення дисертації, затверджених МОН України (Наказ № 40 від 12 січня 2017 року). Мова і стиль викладення дисертації чітко висвітлюють одержані науково-практичні результати, визначені метою досліджень.

Дискусійні положення та зауваження

1. На сторінці 71 дисертантка тлумачить поняття трансформації (перетворення) як процес розвитку особистості, в ході якого вона набуває цілісності й завершеності. Синонімами трансформації є також такі поняття, як: зміна, перетворення, модифікація, метаморфоза, оновлення, конверсія, пертурбація, трансфігурація тощо. В той час, кризову ситуацію, якою виступає коронавірусна хвороба COVID-19, визначають як ситуацію, що породжує дефіцит сенсу, як ситуацію неможливості реалізації внутрішніх необхідностей свого життя (мотивів, прагнень, цінностей тощо). Тобто, незрозуміло, до якої категорії змін (позитивної, оновлюючої чи до ситуації втрати сенсу життя) дисертант відносить вплив коронавірусної хвороби на ціннісно-сміслову сферу особистості.

2. На сторінці 86, при описі вітальної загрози (реальна та уявна) не вистачає джерел, на які спирається дисертант, проте характеристика є логічною.

3. Спираючись на завдання дослідження, де не зазначено вивчення сенсо життєвих орієнтацій та їх зміни, мабуть варто було би не розглядати це питання, тому що робота має багато емпіричного дослідження за рахунок лонгітюдного вивчення трансформацій у ціннісно-смісловій сфері різних категорій респондентів.

4. Емпірична частина дослідження доволі обширна та змістовна, проте було б доцільно зазначити у завданнях, що сенсожиттєві орієнтацій також були вивчені у лонгітюдному дослідженні

5. Дослідження проводилося в умовах вимушеної ізоляції, карантинних обмежень, навіть особистого страху захворіти на COVID-19. Тому виникає закономірне питання: яким саме чином відбувалось лонгітюдне дослідження? Тобто нас цікавить процедура опитування і ведення респондентів за часовими відрізками дослідження.

6. Структура експериментального плану та дизайн цього дослідження такі, що тут необхідний двофакторний дисперсійний аналіз. Тут слід простежити залежність показників цінностей відразу від двох незалежних змінних. Одна з них – лонгітюдні стадії вимірювань, а друга, наприклад, ступінь тяжкості переживання епідемії, або демографічні характеристики (стать, вік). Така обробка може розкрити

багато цікавих причинно-наслідкових зав'язків, які поки що не видно. Це наше останнє зауваження швидше є побажанням на майбутнє.

Вказані недоліки не впливають на обґрунтованість положень наукової новизни та позитивний характер одержаних у роботі наукових результатів, висновків і практичних рекомендацій.

Загальний висновок

У дисертаційній роботі Казакової Єлизавети Сергіївни «Трансформація ціннісно-сислової сфери особистості під впливом пролонгованої вітальної загрози COVID – 19», яка подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – Психологія, отримані суттєві нові наукові та практичні результати. Робота в цілому розв'язує науково-дослідну и практичну проблему сутності, динаміки та індивідуальних особливостей трансформації ціннісно-сислової сфери особистості в умовах реальної вітальної загрози (пандемії COVID – 19).

Вважаю, що представлена дисертаційна робота за змістом та оформленням відповідає чинним вимогам Порядку з присудження наукового ступеня доктора філософії, що затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктор філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 року №44, а її авторка – Казакова Єлизавета Сергіївна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – «Психологія».

Офіційний опонент:
професор кафедри психології
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди,
доктор психологічних наук, професор

Марат КУЗНЕЦОВ

